

Moderne byggeskikk gjør sitt inntog

Mansardtak og amerikanske låver i Nord-Østerdalen

Denne gang skal jeg prøve meg på en artikkel om moderne byggeskikk, dvs. slik det ble bygd fra slutten av 1800- og utover 1900-tallet. Dette er et felt jeg ikke har mye kunnskap til, men det er et viktig felt – et felt vi trenger mer kunnskap om. Det gjelder hus, eksisterende og revet, og ikke minst mulige arkitekter, byggmestere, snekkere, murere og innredningssnekkere, enkeltvis og bedrifter. Virksomhet knyttet til husbygging var et viktig næringsgrunnlag, og det ble etablert mange bedrifter. For mange var det hovedyrke, for andre biyrke, ofte sammen med et lite jordbruk.

I håp om å få tak i flere opplysninger om denne virksomheten presenteres her en rekke konkrete hus, bilder av hus som står, men også av noen som er revet, med litt opplysninger. Jeg er takknemlig for tilbakemeldinger og informasjon.

Når det er snakk om lokal byggeskikk, tenker vi ofte på hvordan hus ble bygd tradisjonelt, med lokale materialer og lokale handverkere som fulgte lokal tradisjon. Da ble det østerdalsstua eller etter hvert to etasjes tømmerhus, midtkammers eller trønderlån.

Vi sier ofte at med Rørosbanen åpner verden seg på en dramatisk måte. Det blir lettere å ta seg fram og impulser fra den

vide verden strømmer på. Det ser en ikke minst i de mange stasjonsbyene som etableres. Nå er det ikke snakk om lokal byggeskikk. Ikke lenger tømmer og torv. Sveitserstilen med innslag av dragestil gjorde sitt inntog, arkitekttegnede hus i reisverk, høge hus, høge etasjer, store vinduer, mye lys, bratte tak, verandaer og takryttere i stor stil.

Det kom nok også nyheter før Rørosbanen. Allerede i 1856 kan Kvikne bidra med en nyhet, et nytt innslag i byggeskikken. Et hus bygd i tømmer, på høy grunnmur, utvendig panelt og mange og høge vinduer og en ny takform, halvvalm. Knoff-familien hadde omfattende byggevirksomhet – Anders Rambech Knoff på Vollan og broren Richard Knoff på Ringve. På Moen på Kvikne satt søstera,

Moen, Kvikne, ukjent årstall, før 1904. Fra Facebook

jomfru Maria Knoff. Det er brødrene som opptrer når Maria skal ut i det offentlige. I 1856 foretas det branntakst på Moen. Da er den nye hovedbygning nesten ferdig. Det tar noen år før «Kvistværelserne» er innredet og tatt i bruk.

Branntaksten er interessant lesning

Aar 1856 den 29de Juli blev efter Forlangende af Jomfru Marie Knoff ved Kjøbmand R. Knoff, en Brantaxations-forretning sat paa Gaarden Mo over de, paa Ln 71 Moen i Kvikne Hovedsogn, Rekvirentinden tilhørende Husebygninger, for at disse kan forsikres i den almindelige Brandforsikrings Indretning for Bygninger. derpaa blev Gaardens Bygninger beskrevne og taxerede som følger

1 Den nye Hovedbygning der staar fra Vest mod Øst i den sydligste Deel af Gaardens Huuse, er 23 Alen 21" lang, 12 1/2 Al bred og 12 Al 21" høi, men naar Grundmuren medregnes er den 14 Al 21" høi. Den er opført af Tømmer paa Grundmuur af Graasteen og bestaar af 1 Etage med Kvistværelser. I underste Etage er 4 Værelser og Svalgangen nemlig

a Gangen hvor er 4 Fag stort Vindu, 1 Par Fløiddør og 1 Trappegang til Overetagen samt forsynet med dobbelt Gulv

b Storstuen hvor der er 4 Fag store Vinduer og 2 Dører der fører til Gangen og Dagligstuen og dessuden er Værelset forsynet med dobbelt Gulv

*c Dagligstuen hvor er 1 Fag Store Vindu
og 2 Døre der fører til Gangen og Køkkenet
dessuden er Værelset forsynet med dobbelt
Gulv og Fylldingspaneling*

*d Dagligstuekammeret hvor er 1 Fag store
Vindu og 1 Dør... og dertil er Værelses
forsynet med dobbelt Gulv og Paneling af*

e Kjøkkenet som er forsynet med 4 Fag
stort Vindu og 1 Dør samt dobbelt Gulv

Det bemærkes at 3 Døre i denne Etage er i
Laasfærdig Stand

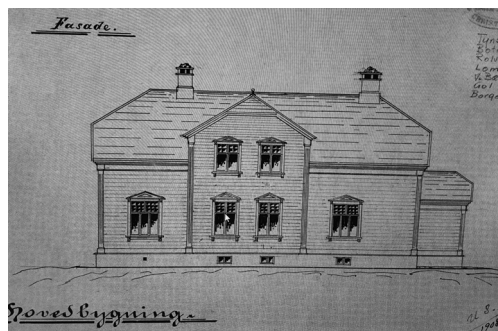
Den øverste Etage eller Kvistværelserne som endnu ikke er inddelt til Værelser og mangler Indredning, er forsynet med 3 Fag Vinduer og Gulv.

Moen blir prestegard i 1860 og ny branntakst opptas i 1886 i nærvær av sognerest Bakke, en rekke forbedringsarbeider er utført:

Hovedbygningen er udvændig i alle Sammenføininger og Sprække rappet med en Blanding af Kalk og Tjære og betrukken med Tjørepap under Panelingen samt forsynet med 8 Stk Strækfiske for at støtte Bygningen, ligesom det i Kvistetagen er indrettet et Værelse over Kjøkkenet med en Svingtrappe fra Kjøkkenet til det ny Værelse. I Kjælderen er en Dør anbragt, saaledes at der nu er dobbelt Dør.

Det var nok ikke noe ideelt byggverk, for i 1904 bygges det ny prestebolig. Det er dette huset som står og brukes i dag etter en omfattende restaurering.

Utover 1900 får hus med halvvalm en viss utbredelse. Den gamle prestegarden på Tynset rives og ny bolig bygges i 1909. Den nye hovedbygningen får tak med halvvalm. Arkitekt Ulrik Hagerup lager ei typetegning som brukes på mange prestegarder, men som vi ser av bildet med lokal tilpassing. Byggmester er T. Lillehaug, Tolga. Seinere tok han navnet Trond Røst. Han hadde vært i Amerika.

Tynset prestegard: tegning (Opplysningsvesenets Fond).

Tynset prestegard, ferdig hus. MINØ.033576

I Alvdal har det vært og er flere bygninger med valmtak. På Storstrøm var det et interessant bygningstilfelle. Nederst i tunet sto det ei østerdalsstue. Den ble påbygd, utvidet og fikk valmtak i 1918. Den tids eier, Andreas Storstrøm, dreiv aktiv byggevirksomhet, med bl.a. mølle og kraftstasjon. Dagens eiere har erstattet 1918-bygningen med en ny generasjons bolighus.

Storstrøm i Alvdal, ombygd østerdalsstue, 2017.

Storstrøm i Alvdal, det nye bolighuset, 2023.

På Vangen, på andre sida av Glåma, er det også et bolighus med halvvalm. Dette er flyttet fra Røstvangen gruver.

Jugendstil og mansardtak

Utpå 1900 dukker det opp privatboliger, villaer, i såkalt jugendstil, med en spesiell takkonstruksjon, øverste delen av taket, loftet, er ganske flatt, mens resten er bratt. Det bratte takpartiet har ofte vinduer som med utforinger er satt litt ut på taket. Denne konstruksjonen gir bedre rom på loftet enn med vanlig skråtak. Det er snakk om mansardtak, oppkalt etter en fransk arkitekt, Francois Mansart (1598-1666). Byggemåten kom også tidlig til Norge – Austråttborgen (1654-1657) har mansardtak. Noe omfattende utbredelse ble det ikke før omkring 1900. Da var det omfattende byggevirksomhet i byer og tettsteder. Flere omfattende branner førte til at store deler av byer brant ned og skulle bygges opp att. Hus i jugendstil finner en oftest i mur, men hos oss bygges det i tre. Reisverk med høvlet, liggende eller stående panel, malt, med utformet vinduer og dører, listverk. Dette er ofte bolighus

eller kombinert næring, forretning og bolig.

Hus i jugendstil med mansardtak fikk en viss utbredelse i Nord-Østerdalen, men betegnelsene jugend og mansard var det nok ikke mange som snakket om.

Etter å ha kikket på tilgjengelig aktuelt materiale, kan vi i alle fall slå fast at mansardkonstruksjonen er brukt i alle bygder i Nord-Østerdalen. Det står fortsatt en del hus, men det har vært mange flere. Det fins mansardtak på bolighus, men det er også en variant av mansardtaket på driftsbygninger, ei og anna utløe og seterfjøs, bygd etter amerikansk innflytelse, brakt tilbake til Norge av folk som hadde vært i Amerika.

Rendalen er tidlig ute. I 1908 bygger Erik Haarseth på Hårset nordre opp boligbruket Bjørkly, med den villaen som fremdeles står. Rendalen har flere interessante hus med denne takformen. Et av de nyeste, Solheim på Unset, bygd i 1928, står uforandret, men ubrukt, i vegkanten oppi Unset.

Glåmstua, Tynset, 2021.

Solheim, Unset.

Rendalen har flere slike hus, og på jakt etter snekker, byggmester eller mulig arkitekt, kom det interessante opplysninger. På Unset, der det er flere hus fra samme periode, en viss kappbygging, ble det antydnet «en snekker Hagen». På Bjørkly var det klar beskjed; «bygd av snekker Hagen fra Tynset, han med Møbelhuset». Det blir Torgeir Hagen. Men vi fikk også flere opplysninger: Husets arkitekttegning er bevart, signert H. Høye, med stor sannsynlighet Haakon Goren Høye. Han var fra Moen Søndre i Øvre Rendal, bosatt i Trondheim.

Bjørkly, Ø. Rendalen.

På Tynset bygges det mer. Omkring 1910 avvikles Tangens handelsvirksomhet på Neby, og Peer Tangen bygger 1912 ny privatbolig litt lenger nedved Glåma, Glåmstua, et staselig bygg som fremdeles står, med verandaer og glasert hollandsk takstein. Byggmester er den samme som i prestegarden, som nå har tatt navnet Trond Røst. Han kjøpte Neby østre av Tangen og bygde nytt bolighus med stående plank.

I Alvdal bygges det litt seinere mange boliger med samme takløsningen. Det er mulig at Gamlebanken (opprinnelig Alvdal Privatbank) som sto like synna Kommunehuset, Nyborg, var det første. Gamlebanken ble bygd 1917 og revet 1993.

Rønningen, Alvdal, 2021.

Alvdal har enda flere interessante bolighus å by på. Svogerne Anders Nesteby og Esten Rønningen bygde i 1920 hvert sitt bolighus med mansardtak. Nordstumoen er revet, mens huset på Rønningen fortsatt brukes.

Tolga gir oss en byggmester som satte spor etter seg, nemlig Andreas Sandmæl. Han deltok i oppattbygginga av flere byer og tettsteder etter 1900, og hentet sammen

med andre bygningskyndige ideer og konkrete løsninger. Han var også hotellvert, og bygde og dreiv Hotel Central. Der bygde han ny hotellbygning, med mansardtak, ca. 1920, men den ble revet i 1978.

Hotel Central, Tolga. MINØ.020148

Litt lenger ned i Brugata er det imidlertid et interessant bygg, kanskje et Sandmælbygg, nemlig Olsen-huset, som seinere ble påbygd bakeri. Huset sto ubrukt i noen år, men i løpet av sommeren 2021 ble det ny serveringsaktivitet i bygget, og restaurering. Huset ble bygd 1918 av baker Kristian Andersen, fra Tynset, gift med Dorthea D. Riise. Det var kafe, bakeri og privatbolig under samme tak. Omkring 1940 ble det påbygd et enkelt bygg som rommet bl.a. bakerovnen. Dette påbygget er nå revet og

Olsen café og bakeri, Tolga, 2021.

intensjonen er å føre bygget tilbake til situasjonen i 1918. Men en vesentlig del av husets historie er rasert.

Øst på dalom har det også vært noen hus, bolighus og låver, med knekk i taket. Knekkene ser forholdsvis beskjeden ut, men gir likevel litt ekstra takhøyde. Taket er tekt med torv eller spon. Her antydes det en mulig inspirasjon fra de svenske grensebygder?

Omkring århundreskiftet etableres det ny gruvedrift både på Folldal og Røstvangen, med omfattende byggevirk-somhet. Verkene hadde egne eller brukte lokale handverkere, bestilte hus, produsert på stedet eller rundt i Nord-Østerdalen, men med tegninger levert fra oppdragsgiveren.

I Folldal ble det bygd boligbrakker med mindre leiligheter for familier, som ofte tok inn en leieboer, og større ung-karsbrakker med fellesrom. Borta Gorbekken ble det etter hvert etablert såkalte «Egne hjem». Bedriften sto for bygginga, mens boligen gradvis gikk over til bruke-ren. Med «Egne Hjem» får mansardtaket større utbredelse. I 1915 flytter maskinsjef Axel og kona Aagot Brostrup inn i «Villa

Trianon» På tomta blir det også bygd et lite uthus, «Fjøsanger», med samme takløs-ning.

Det var god kontakt mellom verket og bygda. Ansatte ved verket bodde i perio-der ute på bygda, mens folk som bodde på bygda hadde jobber på verket. Det var nær utvikling av ideer og ferdigheter. I verks-arkivet er det bevart mange tegninger og opplysninger. Einar Landmark, en sentral mann ved Folldal Verk gjennom mange år, har signert mange tegninger. På tegnin-gene er det også påført hvem som har bygd.

Knutsen-huset, Folldal, 2021.

Det best bevarte huset fra denne perioden er det såkalte Knutsen-huset, som ligger like bak kommunehuset. Knut Knutsen var rørlegger ved Verket, og hadde slik sett tilgang på ideer og kanskje tegninger og utstyr. Det var den svenske anleggsarbeideren Johan Bylund, som bygde huset.

Husa på Røstvangen ble jo revet, men en finner att noen rundt på bygdene, Vangen i Alvdal er allerede nevnt. På Nytrøen står det et bolighus fra Eidsfossen kraftstasjon med mansardtak.

«Villa Trianon», Folldal.

Foto: Axel Brostrup. MINØ41367

Bolighus fra Eidsfossen kraftverk, nå på Nytrøa, 2016.

Turisthytta, Storvollen i Kakkeldalen, «Huset på prærien...», 2014.

Hus med mansardtak kom også til fjells, vi skal besøke «huset på prærien» i Kakkeldalen. På Brandsnessetra, Storvollen, tok budeia imot turister i samarbeid med Turistforeningen. Da det i 1920-åra ble nødvendig å skaffe seg mer plass, ble det bygd en moderne villa med mansard tak, spontekt, med karnapp og «kinavipp». Her finner vi ei ny inspirasjonskilde: Jørgen Brandsnes, bror til eieren hadde kommet heim fra Amerika, og brakte med seg husløsningen til Kakkeldalen.

Amerika-inspirert hus finner vi i alle bygder. Låver med mansardtak får et høgt og romslig trev. Øverste del av taket er forholdsvis flatt, liten takvinkel, mens nedre delen er bratt. Dette betyr at rommet blir høgt, romslig og plass til mye høy. Denne låvetypen kan kombineres med fjøs i tømmer, naturstein eller betong. Noen låver er utstyrt med heis, andre med kjørebru.

Skogen, Folldal.

Slåen søndre, Folldal, 2022.

I Øvre Folldal er det mange uthus, låver, med amerikansk løsning. Brødrene Petter og Martin Fredrik Ruste reiste begge til Amerika, men kom att. Petter dreiv som byggmester, mens Martin giftet seg med gardjente på Slåen søndre og ble gardbruker. Amerikaoppholdet ble lett synlig. Alle hus på Skogen fikk mansard tak. Det

gamle steinfjøset i Slåen søndre fra 1879, fikk amerikansk inspirert overbygg, det samme gjaldt nye driftsbygninger på to Eide-garder, bygd i 1925.

Goro Strømseng fra Strømseng vestre og Martin Rønning fra Fåset giftet seg og drog til Amerika i 1893, men kom att i 1924 og tok over garden. I løpet av noen tiår ble det Amerikansk låve på begge Strømseng-garda og til slutt på nybruket Helgerud. Goro og Martin hadde med seg tegning tilbake, «plan for general purpose barn», levert av The Loudon Machinery Comp. Fairfield, Iowa. Den ser ut til å ha vært aktivt brukt.

Låver: Strømseng, 2022; og Nebylien, Tynset.

I Brekkken østre, Tynset, ble låven bygd om i 1923. Det ble lagt på noen ekstra omfar for å få bedre høyde, før tak med mansardknekk ble lagt på, for å sikre at det ble plass til mye høy og låvebru.

På Tynset er det også flere mindre låver med amerikansk løsning. På Nebylien bygde Morten Nebylien låve og hovedbygning.

På Lillestu Unset i Rendalen har uthuset tilsvarende takløsning, datert 1926. Byggmester var gardbrukeren sjøl, Esten M. Linjordet, Tynset som var gift med gardjenta, Sigrid H. Lillestuen. Esten var sønn til Morten Linjordet og hadde flere brødre. Broren Peder, reiste til Amerika, men han tålte ikke det varme klimaet, så han kom heimatt og giftet seg i 1917 med Gisken Sagmoen. Sagmoen har slåtteng på Tunnanget og der bygde Peder ei ny løe med mansardinspirert tak slik han hadde sett mange av i Amerika. Løa står fremdeles og er et yndet stoppested på Nebyrunden.

Brekken østre, Tynset.

*Lillestuen, Vetlstuen Unset, ca. 1950.
Foto: Telemark flyselskap / MINØ.022574*

Løa til Peder Sagmoen, Tunnenga, Tynset 2021.

*Seterfjøs, Ryengsetra, Einunndalen.
Foto: Widar Ryeng*

Peder Vallråmoen, Alvdal var også i Amerika i 1880-åra. Han kom heimatt og tok over Ryeng i Folldal. Da han i 1893 bygde nytt seterfjøs på Ryengsetra, ble det med Amerika-inspirert takløsning, og han sikret seg på den måten bedre takhøgde. I 1940 ble fjøset snudd, men takkonstruksjonen beholdt.

Oppsummering

Dette er en foreløpig artikkel, med håp om utfyllende og nye opplysninger. Grunnlaget til denne artikkelen er hentet fra eiere og andre ressurspersoner. Dessuten bruk av gamle og nye bilder, egne eller hentet fra Digitalt museum, dessuten utstrakt bruk av Wikipedia. Så langt har jeg ikke brukt opplysninger fra Sefrak-registreringa.

Kilder

- Anders Bjørlykke, Trondheim, Thore Desserud, Gran, Maren Kværnes Halberg, Rendalen, har gitt viktige opplysninger

Litteratur

- *Norske gardsbruk*, Hedmark fylke, bind I og II, Oslo 1943
- Jan Inge Nordeng: *Neby og Hematesida*. Artikkelsamling, 2020
- Rune Moseng, Anne Grethe Kielland-Larsen: *Folldal Verk Folldal og omegn i tekst og bilder 1904-1944*. Foto: Axel Rosenvinge Brostrup. K-L Forlag, 2020
- Personopplysninger er hentet fra regionens bygdebøker